

İNSAN-EVREN DİYALEKTİĞİ ÜZERİNE: İSLAMİ PERSPEKTİFTEN BİR ANALİZ

ON DIALECTIC OF HUMAN-UNIVERSE: AN ANALYSIS FROM THE ISLAMIC PERSPECTIVE

CEMİLE ZEHRA KÖROĞLU* • MUHAMMET ALİ KÖROĞLU**

ABSTRACT

Our century has witnessed natural disasters: which require the re-examination of human-nature relationship. Adventure of the human and nature relations starting with the dependence of human from nature changed radically in the 17th century with the Enlightenment. With the absolute dominance of rationality, and Newtonian physics and understanding of the mechanical universe, human was placed at the center of the universe. As the only actor on the universe, human primarily domineered over nature and subjugated nature to himself. In the 18th century with the advent of the Industrial Revolution, nature became a place where natural resources are used for an infinite and irresponsible production leaving industrial wastes. As a result of this process, nature has been destroyed, and ecological balance has degraded, and irreversible natural disasters have been experienced. In this context, human destroying the nature with its hand in line with his desires, began the search for solutions. In attempting to develop a concept of sustainable consumption, an ecological perspective was put forth. However, suggestions are the more palliative and local and do not cover the entire globe. In this context, new paradigms and solutions are needed to be developed in the framework of Islam's perspective in a holistic manner and depending on the ecological balance.

Keywords: Ecology, human-nature relationship, consumer culture, consumer society, Islam.

ÖZ

Yüzyılımız doğal felaketslere sahne olmaktadır. Hava, su, toprağın kirlenmesi, ozon tabakasının sera gazları nedeniyle delinmesi, yaşanan nükleer felaketler, küresel ısınma gibi felaketler insan-doğa ilişkisinin yeniden sorgulanmasını gerektirmektedir. İnsanın doğaya bağımlılığıyla başlayan insan doğa ilişkisinin serüveni, 17. yüzyılda Aydınlanma dönemi ile birlikte kökten değişmiştir. Rasyonalitenin mutlak hâkimiyeti, Newtonyen fizik ve mekanik evren anlayışı ile birlikte insan, evrenin merkezinde konumlanmıştır. 18. yüzyılda meydana gelen Endüstri devrimi ile de doğa, daha fazla üretim için kaynaklarının sınırsız ve sorumsuzca kullanıldığı, endüstriyel atıkların da kendisine bırakıldığı bir yer haline gelmiştir. Yaşanan bu süreç sonucunda doğa tahrip olmuş, ekolojik denge bozulmuş ve telafisi mümkün olmayan doğal felaketler yaşanır hale gelmiştir. Bu bağlamda, doğayı kendi arzuları çerçevesinde, kendi eliyle tahrip eden insan, çözüm arayışlarına girmiştir. Sürdürülebilir bir tüketim anlayışı geliştirilmeye çalışılarak, ekolojik bir bakış açısı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Ancak geliştirilen öneriler lokal kalmakta, dünyanın tamamını kapsamamaktadır. Bu kapsamda İslam'ın sahip olduğu bütüncül, ekolojik dengeyi temel alan bakış açısı çerçevesinde geliştirilecek olan yeni paradigmalara ve çözüm yollarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekoloji, insan-doğa ilişkisi, tüketim kültürü, tüketim toplumu, İslam.

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İ.İ.B.F. Sosyal Hizmetler Bölümü.

** Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İ.İ.B.F. Sosyal Hizmetler Bölümü.

Giriş

İnsan ve doğanın karşılıklı ilişkisi, var oluştan bu yana önemli değişimler geçirerek bugüne kadar gelmiştir. İnsanın doğa ile ilişkisinin temelinde onun doğaya bağımlı bir varlık olması bulunmaktadır. İnsan, doğa ile var olabilen ve doğal yaşam koşullarının etkisi altında yaşamını sürdüren bir varlıktır. Canlı bir varlık olan doğa da insan yaşamının zorunlu bir parçası olarak insan tarafından şekillendirilmektedir. Ancak insan ile doğa arasındaki bu zorunlu ilişki, insanın kendi ihtiyaçları ve öngörülleri etrafında şekillenmekte ve insan, aslında bir parçası olduğu doğanın etkisini tek taraflı bir tutumla görmezden gelerek kendi konumunu merkezileştirmeye çalışmaktadır. Bu açıdan ekosistemin bir parçası olan insan, doğal işleyişe müdahil bir varlık olarak ön plana çıkmaktadır. Bu durum, özellikle Endüstri Devrimi ile birlikte hız kazanmış, gelişen teknoloji ile birlikte doğayı tahakküm altına alan insan, mevcut dengeyi kendi lehine bozmuştur (Gül, 2013:18).

Endüstri devrimi ve sanayileşme süreci ile birlikte ortaya çıkan ve bugüne kadar varlıklarını devam ettiren ekonomik sistemler, sınırsız bir büyüme ve refah artışını amaçlamışlardır. Bu amaçlarını gerçekleştirirken, dünya kaynaklarının sınırsız ve sorumsuzca tüketilmesine ve çevresel yıkımlara neden olan yüksek miktarda atık üretilmesine yol açmışlardır. Bu açıdan bu sistemlerin öngörmüş olduğu ekonomik büyüme arzusu, son birkaç yüzyıldır pek çok ekolojik sorunun ortaya çıkmasının en önemli müsebbibi olarak değerlendirilebilir (Koroğlu, 2013:218). Yaşanan bu süreçte, artan üretim sonucu başta gelişmiş ülkeler olmak üzere toplumların bolluk toplumu haline gelmeleri ya da gelmeye çalışmaları, tüketimin ihtiyaç giderme davranışı olmaktan çıkarak bir kültür haline dönüşmesi, sembolik anlamlar atfedilen tüketimin yeni ideolojisi olan “tüket, at” mantığının hâkim kılınmaya çalışılması da oldukça önemli bir yere sahiptir.

Arazi ve arsa spekülâtorleri tarafından yağmalanan kentler, hava ve suyun kirlenmesi, asit yağmurları, biriken zehirli atıklar, nükleer silah tehdidi, güneş ışınlarının zararlı etkilerine karşı koruma sağlayan ozon tabakasının klorla tahrip edilmesi, atmosfer ısısını artıran ve iklim koşullarını alt üst eden “sera etkisi” gibi sonuçları hemen ortaya çıksın veya çıkmasın, yaşam kalitesini, insan sağlığını dahası insan varlığını tehdit eden, nedenlerini kapitalist gelişmenin ve beraberinde getirdiği tüketim kültürünün karakteristiklerinde araması gereken zararlar arasında yer almaktadırlar (Gouverneur, 1997:125). Bu bağlamda Beck, risk kavramı üzerinde durmakta, sanayileşme öncesi risklerin duyular tarafından algılanabilir olduğunu, bugünkü risklerin ise daha çok fiziksel ve kimyasal formüller alanında kaldığını belirtmektedir. O’na göre

geçmişteki tehlikeleri, hijyen teknolojisindeki yetersizlikle açıklamak mümkünken bugünkü tehlikenin temelinde sanayideki aşırı üretim bulunmaktadır. Bu nedenle, günümüzdeki riskler ve tehlikeler,(insanlar, hayvanlar ve bitkiler üzerindeki) tehdidin küresel doğası ve modern sebepleri olması dolayısıyla yüzeysel olarak genellikle benzer oldukları önceki dönemlerin risk ve tehlikelerinden ayrılmaktadır. Modernleşmenin getirmiş olduğu bu riskler, endüstriyel ilerleme mekanizmasının toptan ürünleri ve bu mekanizmanın gelişmeye devam etmesiyle daha da vahim hale gelmektedir. (Beck, 2011:25)

Bütün bunların sonucunda insan, çevresi ile daha fazla ilgilenmeye, çevresini korumaya ve çevre bilinci oluşturmaya çalışarak çevresini iyileştirmeye başlamıştır. İnsan, bozulmasına sebebiyet verdiği insan-doğa ilişkilerindeki dengenin yeniden kurulmasına çalışmaktadır. Ancak insanın bu girişimi, sürekli artan insan nüfusu, nüfusun biyolojik gereksinimlerinin karşılanması ve ekonomi etkinliklerinin sürdürülebilmesi gibi nedenlerle başarıya ulaşamamakta, sorunun boyutları artmaktadır (Özerkmen, 2002:172). Bu nedenle, günümüz toplumlarının asıl problemi, yaşanan ve kaynakları tüketilerek hızla kirliliğe sürüklenen doğal çevrenin nasıl korunabileceği ve gelecek nesillere nasıl aktarılabiliridir. Nitekim bu durumda tüketim davranışının da önemli etkileri bulunmaktadır. Bireyler, tüketim davranışlarıyla, ürün tercihleriyle doğal çevreye zarar verebilmektedirler (Karalar, Kiracı, 2011:63-68). Dolayısıyla çevre sorunlarına çözüm aranırken, bu sorunların en önemli sebeplerden biri olarak sınırsız ve sorumsuzca tüketimin teşvik edildiği bir kültür olan tüketim kültürünün doğal ve toplumsal hayata etkileri üzerinde önemle durulması gerekmektedir.

Çevre sorunları ve çözümleri konusunda dikkate alınması gereken önemli bir olgu da dindir. Dinler, hayatı bütüncül olarak değerlendirmekte, her alanda olduğu gibi insan-doğa ilişkileri konusunda da belirli prensipler ortaya koymaktadır. Bu açıdan çevreye fizik-metafizik bütünlük içinde ilahi lütuf ve Tanrısal inayet kavramları doğrultusunda yaklaşan ve kendi sistematığı içinde kurduğu çevre etiğini inanç unsuru olarak gören İslam'ın bakış açısı oldukça önemlidir (İpek, 2014:238). Bu anlamda bu çalışmada da İslam'ın insan-doğa ilişkilerine ve yaşanan çevre sorunlarına bakışı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

İnsan-Doğa İlişkisinin Dönüşüm Süreci

İnsan ve doğanın karşılıklı ilişkisi hep aynı çizgide devam etmemiştir. Özellikle modern dönemde, bilim ve teknolojiye ilerlemelerle doğanın

yasalarını keşfeden insanın doğayı algılaması değişmiş, insan-doğa arasındaki ilişki, karşılıklı bir ilişkiden çok insanın doğaya tahakkümüne dönüşmüştür. Bu açıdan insan-doğa ilişkisinin yaşadığı değişim sürecini incelemek önemlidir.

İnsan-doğa ilişkisi açısından toplumdaki topluma ve dönemden döneme farklı anlayışlar ortaya çıkmıştır. Çünkü toplumların kendi aralarında olduğu gibi “organizasyonel” ve “sosyo-kültürel yapıları” arasında da farklılıklar söz konusu olmuştur. Zaman ve mekân bakımından farklılıklar gösteren yapılar, kendilerine has prensipler, kurallar çerçevesinde hayat bulmaktadırlar. Özelde birbirinden farklı yapıları olan her toplumun doğa ile genelde ise tarihsel süreçte ortaklıklara sahip olan toplumların doğa ile olan ilişkileri farklı sonuçların doğmasına neden olmuştur (Yazgan, 2010:228). Nitekim insanlık tarihinin ilk dönemlerinde insan, varlığını sürdürürebilmek için doğaya uyum sağlamaya çalışmıştır. Göçebelik evresinde ise belirli ölçüde çevresini etkilemeye başlamasına rağmen yine de doğal olayların nedenini tam olarak kavramaktan ve çevresini denetlemekten uzaktır. Yerleşik hayata geçiş ile birlikte tarım toplumuna dönüşüm özellikle de neolitik çağın sonlarında kentlerin ortaya çıkışı ile insanın çevresini kontrol etmesi ve onu şekillendirmesi söz konusu olmuştur. Bu dönemden sonra da her geçen gün bilgi ve teknik birikimi artan insan, evrenin merkezine oturarak, doğayı daha fazla işleme ve çevreyi daha fazla denetimine almaya başlamıştır (Özerkmen, 2002:170).

İnsan merkezci görüşlerin Batı kültürünün etkisi altında ortaya çıktığı ve buna ön ayak olan düşünürlerin başında da Platon ve Aristo'nun geldiği söylenebilir. Platon, doğal dünyayı önemsenmeyecek aşağı bir alan olarak tanımlarken, insanları, usallık derecelerine göre oluşturduğu canlılar piramidinin en üst basamağına yerleştiren Aristoteles, doğanın amaçsız hiçbir şeyi meydana getirmediğine, tüm şeyleri özel olarak insanlar için oluşturduğuna inanmamız gerektiğini belirtir. Thomas Aquinas ve Kant da aynı temele dayanan düşüncelere sahiptirler (Ertürk, 2011:420; Plumwood, 2004:149). Bu düşünürler, görüşleri açısından insan merkezci düşünceye temel teşkil etmekle beraber, insan-doğa ilişkisinin asıl dönüşümü, organik dünya anlayışından mekanik dünya anlayışına geçişle başlamıştır.

Nitekim 1500'lerden önce Avrupa'da organik bir dünya görüşü egemendi. İnsanlar, daha çok organik ilişkilere dayanarak doğayı tecrübe eden, küçük, ahenkli topluluklar halinde yaşamaktaydılar. Ortaçağ biliminin yapısı, çağdaş biliminkinden tamamen farklıydı. Bu bilim, hem akla hem de imana

dayanmaktaydı. Bu tablo, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda köklü bir değişime uğramıştır. Organik, canlı ve manevi bir evren anlayışı, yerini makine tarzındaki bir dünya anlayışına bırakmıştır. Bu gelişme, fizik ve astronomide Copernicus, Galileo ve Newton'un başarılarıyla zirveye ulaşan devrimsel değişimler sonucunda meydana gelmiştir. On yedinci yüzyıl bilimi, Descartes'in doğanın matematiksel tasvirini ve analitik akıl yürütme yöntemini kapsayan, Francis Bacon'un da güçlü bir şekilde savunduğu yeni bir araştırma yöntemine dayanmaktadır (Capra, 2014:61-62). Bu dönem, bilimin her şeyin üstünde görüldüğü aynı zamanda seküler bir din haline geldiği, rasyonalitenin mutlak zaferini ilan ettiği Aydınlanma dönemidir.

Aydınlanma dönemi, insan-doğa ilişkisinin de bozulduğu, sürecin insan lehine çevrildiği ve insanı merkeze alan yaklaşımların kabul edildiği bir dönemdir. Bu dönemin temel savı, her şeyin insanlar için yaratıldığı ve insanların tüm varlıklardan daha üstün olduğu düşüncesidir (Maltaş, 2015:3). Bu dönemde hâkim olan Mekanik Kartezyen anlayış, Batı kültüründe doğayı kullanmak ve sömürmek için adeta bilimsel bir yetki haline gelmiş ve bilimsel bilgi " insanı doğanın efendisi ve sahibi" yapmak amacıyla kullanılmıştır (Cevizci, 2001:155). Bu bağlamda Egemen Batı Dünya görüşü şu temel inançlara dayanmaktadır (Kasapoğlu, 1997:19):

- 1-İnsanlar, dünya üzerindeki diğer tüm yaratıklardan köklü olarak farklıdır ve onlar üzerinde egemendirler.
- 2-Geleceklerinin hâkimi insanlardır. Hedeflerini seçebilir ve bunlara ulaşma yollarını öğrenebilirler.
- 3-Dünya, çok zengin imkânlarla sahiptir ve insanlar için sınırsız olanaklar sağlar.
- 4-İnsanlık tarihi, gelişimin tarihidir, bu gelişim asla durdurulamaz ve her sorunun da bir çözümü vardır.

İnsanı merkeze alan ve onun ihtiyaçlarını temel alarak şekillenen bu dünya görüşü, insanın doğanın efendisi olmasına yol açmıştır. İnsanın iktidar mücadelesi de bu duruma eklendiğinde doğayı kontrol etme gücü artmış, kontrol gücü sömürüye dönüşmüştür. Bu süreç, insanın etik değerlerden uzaklaşmasına, hem kendine hem de doğaya yabancılaşmasına neden olmuştur. Teknolojik ilerlemenin zirvesinde yer alan insan, bu başarısını insan-doğa ilişkisini kurmada gerçekleştirememiş, tüketime yönlendirilen ve her şeyin talana uğradığı bir yapı inşa etmiştir. Bu yapı da, insanı ve doğayı kontrol altına almayı ve özellikle de doğa sömürüsünü sıradanlaştırarak yeni bir çevre algısı yaratmayı hedeflemiştir (Gül, 2013:18-19).

İnsanın çevre üzerindeki etkisi insanlığın başlangıcından beri var olmakla beraber, büyük ve köklü değişiklikler ancak 1750'lerden, yani Sanayi Devriminden sonra gerçekleşmiştir (Gümüşçü, 2006:277). Bu dönemde toplumun refah talebi ve tüketim eğilimleri endüstriyel üretimin aşırı şekilde artmasına yol açmış, aşırı üretim ise doğal kaynakların sınırsızca kullanımını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda endüstrileşme ile birlikte ortaya çıkan modernleşme ve kapitalizm, ekonomik büyüme ve toplumsal refahı en önemli toplumsal değerler haline getirmiştir. Dolayısıyla ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi için doğal kaynakların sınırsızca kullanımı bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçlerin sonucunda doğa ile karşılıklılık ve saygı ilkesine dayalı olarak kurulmuş olan dostane ilişkiler ortadan kalkmış; doğa kendi başına bir değer olmaktan çıkarak ekonomik refahın sağlanması için sınırsızca kullanılabilir ve sömürülebilir bir ekonomik değer olarak algılanmaya başlanmıştır (Tuna, 2001:232).

Mekanik dünya görüşünün temellendiği Aydınlanma düşüncesi ve modernite dünyayı tamamıyla dönüştüren bir süreç olmakla birlikte ciddi eleştirilere de maruz kalmıştır. Aydınlanma ve modernliğin ilk eleştirilerine J. J. Rousseau'da rastlamak mümkündür. Rousseau, insanın yapay bir uygarlık tarafından bozulmuş olduğu düşüncesinden hareketle, mülkiyetin insanlar arasında eşitsizliğe sebep olduğunu, doğa durumunda eşitliğin var olduğunu iddia etmektedir (Görmez, 1997:71-72). Aydınlanma düşüncesine yönelik eleştirileriyle insan-doğa ilişkisine farklı bir bakış açısı getiren önemli bir düşünür de Karl Marx'tır. Marx'a göre, "İnsan bedeni doğanın kendisidir. Bunu görmezden geldiğimizde ise, doğa, insanın inorganik bedenidir. İnsan doğada yaşar. Bu demektir ki doğa, onun bedenidir ve ölmek için sürekli olarak doğayla bir değiş tokuş ilişkisi içinde olmak zorundadır. İnsan doğanın parçası olduğu içindir ki, insanın fiziksel ve tinsel yaşamının doğayla birbirine bağlanmış olması doğanın da aynı zamanda kendi kendine bağlanmış olduğu anlamına gelir" (Marx,1993:145). Marx, ayrıca kapitalist üretim biçimini şiddetle eleştirerek, kapitalist üretim biçiminin insanların büyük kent merkezlerine yığılmasına neden olduğunu, şehirlerin ve çevre şartlarının bozulduğunu, bu durumun da insanın doğa ile olan ilişkisini temelden sarstığını iddia eder (Marx, 2010:620-621).

Newton'cu mekanik düşüncenin boyut değiştirmesi ve yeniden ele alınması ise fizik bilimiyle Einstein tarafından yapılmıştır. Geçmişteki ekolojik düşüncelerin fikirleri ile Einstein'ın çabalarının birleşimi, Aydınlanmadan ekolojik düşünceye geçişi hızlandırmıştır (Yaylı, 2006:79). Mekanistik

Kartezyen görüşün tersine, modern fizikten doğan bu dünya görüşü organik, bütüncül ve ekolojik olarak nitelendirilebilir. Bu da genel anlamda bir sistemler teorisi olarak adlandırılabilir. Bu anlayışa göre evren, artık çok sayıda nesnelere bir araya geldiği bir makine şeklinde tasarlanmaz. O, parçaları birbiri ile özden ilişkili olan ve ancak kozmik bir sürecin kalıpları şeklinde anlaşılabilen, bölünmez, dinamik bir bütün olarak nitelendirilebilir. Sistemler teorisi, dünyaya ilişki ve bütünleşme terimleriyle bakar. Sistemler, nitelikleri daha küçük birimlere indirgenemeyen birleştirilmiş bütündür (Capra, 2014:90, 314-315). İnsan-doğa ilişkisi de bir sistemin parçaları olması açısından değerlendirilir.

Nitekim bütünsellik, ekolojinin zorunlu bir ilkesidir. Ekolojik olayların neden sonuç ilişkilerini doğru ve açık bir biçimde ortaya koyabilmek için, bu olayların meydana geldiği sistemdeki bütün etkenlerin bir bütün olarak düşünülüp değerlendirilmesi gerekir. Ekolojik olayların bütünsel bir yaklaşım ile açıklanmaması yanlış yargılara varmamıza yol açabilir. Çünkü, bir ekolojik süreç, o sistemi bir bütün haline getiren tüm elemanların işlev ve ilişkilerinin ortak sonucu ya da ürünüdür (Özerkmen, 2002:181). Dolayısıyla insan ve doğa ile ilgili unsurları birbirinden soyutlayarak birini diğerine tercih etmek mümkün değildir.

İnsan ve doğa ilişkisinin kopuşu, insanın, çevresindeki her şeyle ilgili sınırsız ve sorumsuzca tasarruf hakkını kendinde görmesi bir yönüyle evren algısı ve inancının değişmesiyle ilgilidir. Aydınlanma düşüncesi ve onun ortaya koyduğu mekanik, gizemlerden arınmış, bilinebilir ve kontrol edilebilir bir evren anlayışı çerçevesinde bu durum örneklenebilir. İnsan ve doğa ilişkisini koparan başka bir unsur da sanayileşmeyle ortaya konan, üretim, tüketim, ham madde vb. gelişen ekonomik ilişkiler olmuştur. Bu ekonomik kavramlardan her biri insan-doğa ilişkisini etkilemiş ancak tüketim kavramı, bu ilişkide daha belirleyici ve günümüz insan-çevre ilişkilerinde daha belirleyici bir konum edinmiştir.

Çevre Sorunları Bağlamında Tüketim Kültürü

Tüketim, bir ihtiyaç giderme davranışı olmanın yanı sıra, insanlara haz veren bir boyuta da sahiptir. Günümüzde özellikle yaşanan ekonomik süreçlerin etkisiyle tüketim, doğrudan üretici ile tüketiciyi ilgilendiren iktisadi bir davranış olmaktan ziyade, daha karmaşık psikolojik ve sosyal süreçlerin ürünü olan, bireylerin kendilerini özgürce ifade ettikleri, kişiliklerini buldukları, sosyal statü ve prestij ifade eden bir davranış olarak kabul edilmektedir.

(Köroğlu, 2012:3). Tüketimin ihtiyaç giderme davranışı olmaktan çıkarak bir kültür haline dönüşmesi ise kapitalizmin gelişim süreciyle doğrudan ilintilidir. Kapitalizm her şeyden önce tarihsel bir toplumsal sistemdir. Kapitalizm sözcüğü ise, kapalden türemiştir. Bu nedenle, sermayenin kapitalizmde kilit bir öge olduğu kabul edilmelidir. Sermaye ise, birikmiş zenginliğin ifadesidir (Wallerstein, 2002:11).

Kapitalist üretim sisteminin üç önemli özelliği vardır. İlk olarak kapitalizmin yüzü büyümeye dönüktür. Düzenli bir büyüme oranı, kapitalist bir ekonominin devamı için vazgeçilmez niteliktedir. Bu, kapitalizmin ortaya çıkabilecek toplumsal, politik, jeopolitik ve ekolojik sonuçlar ne olursa olsun, üretimin genişlemesi ve gerçek değerinin artması için bir zemin yaratmak ve fiiliyatta bu sonuçlara ulaşmak zorunda olduğu anlamına da gelir. İkinci olarak, gerçek değerlerde artış, canlı emeğin üretimde sömürülmesine dayanır. Yani, kapitalizm sermaye ile emek arasında bir sınıf ilişkisi üzerinde yükselir. Son olarak ise, kapitalizm, teknolojik ve organizasyonel olarak dinamiktir. Bunun nedeni, kısmen, rekabetin zorlayıcı yasalarının, tekil kapitalistleri, kâr arayışı içinde, yeniliklerle birbirlerinin ötesine geçmeye itmesidir (Harvey, 1999:199-205). Bu ilişkiler çerçevesinde, kapitalizmin gerekçesi yahut kibar bir tabirle nazari temeli olan liberalizm, insanı bütün kutsiyetinden sıyırmış, iştilarından başka kanun tanımayan, homo economicus, yani en az gayret ve emekle en çok kazanç sağlamaktan başka amaç gütmeyen, bir varlık haline getirmiştir (Meriç, 1988:9-13).

Bu çerçevede kıtlıktan bolluğa, yetersiz üretimden dev boyutlu bir tüketime geçiş süreci yaşanmaktadır. Yoksunluktan, kullanım hakkına sahip olmaya; kısırlı ve sınırlı gereksinimleri olan “insandan”, çok sayıda zengin gereksinimlere sahip “insan”a geçiş vardır (Lefebvre, 1998:72) kaynakçada gösterilmemiştir. İşte kapitalist toplumlar da, bu metalaşma sürecinin neticesinde, her şeyin fetişist bir bakış açısıyla “meta”ya bağlandığı toplumlar haline gelmişlerdir. “Tüketim kültürü”de, değişen kapitalist değerlerin hâkim olduğu, sürekli daha fazla kazanmaya endeksli bu tür toplumlarda ortaya çıkan bir kültürdür (Köroğlu, 2012:28).

Tüketim kültürünün egemen olduğu toplumda kitlenin zevkleri ve arzuları, demokratik haklar ve para ile güçlendirilmiş olduğundan, kültürün bizzat kendisi tüketime indirgenmiştir (Altan, 1987:51). Tüketim kültürü, günlük olaylara yönelik insan tepkilerini standartlaştırmaktadır. Dünyanın her neresinde olursa olsun, pek çok genç McDonald’s hamburgerleriyle beslenmekte, Coca Cola içmekte, dev alışveriş merkezlerinde özgürce alışveriş

etmekte, aynı pop şarkıcılarını, aynı sinema artistlerini idolleştirmektedirler. Çünkü gelişme, bütün toplumlar üzerinde aynı etkiyi yapmaktadır. Her bir birey aynı tür makineler, fabrikalar, klinikler, televizyon stüdyoları ve beyin takımlarından üretilip gelen ürünlere bağımlı hale gelmektedir. Bu bağımlılığı tatmin edebilmek içinse, aynı şeylerden daha çok miktarda üretilmektedir. (Illich, 2002:21-23)

Bu şekilde toplumsal hayatı pek çok açıdan olumsuz yönde etkileyen tüketim kültürü, aşırı endüstrileşme neticesinde insanları, kullandıkları aletlere köle haline getirebilmekte, bilgi, iletişim ve teknolojideki profesyonel hiyerarşinin zirvesinde bulunanları kat kat zenginleştirmekte, dev gelir farklılıklarına neden olabilmektedir. Buna ek olarak, teknolojinin, üretici güçlerle birlikteliği, toplumun özgürlükler ve haklar dengesine yansımaktadır. Haklar, eşya sahibi olmayı sağlayan yolu korurken, özgürlüklerde kullanım değerlerini korumaktadır. Nasıl ki eşyalar, kullanım değeri üretme imkânını ortadan kaldırmakta ve yoksullaştırıcı bir zenginliğe dönüşebilmekteyse, hakların profesyonellerce belirlenişi de özgürlükleri ortadan kaldırmaktadır. Bu durumu Marx, yabancılaşma olarak nitelendirmektedir (Illich, 2002:75).

Tüketim kültürünün etkileri bu kadarla sınırlı kalmamaktadır. Sanayi devriminin beraberinde getirdiği dünya halklarını zenginleştirme düşüncesi ile birlikte, sanayinin gereksinimi olan hammadde temini, gerek sanayi işletmelerinde kullanılan enerjinin üretim biçimi gerekse fabrikalardan çıkan atıkların varlığı çevreye baskı yapar hale gelmiş ve sanayiye bağlı bir kirlenme süreci başlamıştır (Ponting, 2000, 314–336).

Tüketilen malların çevreye atımı sonucunda meydana gelen çevresel zararlara ek olarak bunların üretim süreci de son derece zararlı sonuçlar doğurmuştur. Üretim sürecinde kullanılan enerjiye bağlı olarak doğaya salınan zararlı gazlar nedeniyle atmosfer giderek daha çok kirlenmekte, canlıları zararlı ışınlardan koruyan ozon tabakası gibi koruyucu katmanlar günden güne zayıflamaktadır. Bunun yanında büyük boyutlarda sanayi üretimi yapan ülke sayısındaki artışa bağlı olarak enerjiye olan talep artmakta, bu talebi karşılamaya yönelik olarak da nükleer enerji gibi çevresel riskleri yüksek enerji türlerine doğru ciddi bir talep oluşmaktadır. Bu tür olumsuz sonuçlarına rağmen, seri üretim had safhada artmış ve maliyetler o denli ucuzlatılmıştır ki; bazı gelişmiş ülkelerde bir kez giyilen t-shirt veya çorabın yıkanması yerine atılması yoluna gidilebilmektedir. Eskimeyen eşyalar modası geçti diye rahatlıkla gözden çıkartılabilmektedir (Karakehya, 2013:781).

İnsanlık tarihi incelendiğinde, yirminci yüzyılda ortaya çıkan bu çevresel krizin, temel olarak endüstrileşmenin bir sonucu olduğu ortaya çıkmaktadır. Egemen Batı düşüncesi ve insanı merkeze alan dünya görüşü, Batı'nın kurmuş olduğu bu sistemi ideolojik ve ahlaksal olarak meşrulaştırarak, varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Bununla da kalmamış, Batı kapitalizmi, yirminci yüzyılın ikinci yarısında tüm dünyaya yayılarak küresel bir hale gelmiştir. Ekonomik sistemin küreselleşmesi ulus devletin önemini azaltmış ve uluslararası ilişkilerin yerini ulus üstü ilişkiler almıştır. Küresel ekonomik sistem, çevresel sorunların da küresel boyutlarda yaygınlaşmasını sağlamış ve çevresel sorunların etkileri ulusal sınırların ötesine geçmiştir (Tuna, 2000:9).

Bu anlamda modernleşmenin ekonomik etkileri tartışmalı olmasına rağmen, çevresel ve toplumsal etkileri oldukça kesin ve olumsuzdur. Örneğin modernleşmenin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki çevresel etkilerini iki noktada ele almak olasıdır. Öncelikle, gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelere, tehlikeli kimya endüstrisi, çimento endüstrisi ve termik enerji gibi kirli ve tehlike riski yüksek teknolojilere dayalı endüstrileri geliştirmelerini önerir ve özendirirler. Diğer yandan, gelişmekte olan ülkelerde endüstrinin herhangi bir alanında oluşabilecek bir teknolojik kaza gelişmekte olan ülkeler için gerçek bir felakete dönüşebilmektedir. Hindistan'daki Bhopal kimya kompleksindeki patlamada ve Rusya'daki Çernobil nükleer kazasında binlerce kişinin ölmesi ve binlercesinin yaralanması ve İstanbul Boğazında sık sık ortaya çıkan tanker kazaları bu tür çevresel ve teknolojik kazalara örnek olarak verilebilir (Tuna, 2000:5).

Bunun yanı sıra yenilenemez enerji kaynakları ve materyalleri de insanın tarafından hızla tüketilmektedir. Özellikle petrol, kömür ve doğalgaz konusunda işin nereye vardığını bilmek daha da zordur. Çünkü bu sınırlı fakat hala bol kaynakların ilave depozitosu sürekli ödenmektedir. Çevre açısından bakıldığında eldeki kaynaklarla ilgili ciddi kriz daha çok derin tarım toprağının, yeraltı sularının ve biyolojik çeşitliliğin tükenmesi ile ilgilidir (Foster, 2002:27).

Genel olarak değerlendirildiğinde endüstrileşmenin ve tüketim kültürünün çevre üzerinde gittikçe artan bu olumsuz etkileri dikkate alındığında tüketim toplumundan sürdürülebilir tüketim olgusuna doğru acil bir toplumsal dönüşüme ihtiyaç olduğu görülmektedir. Sürdürülebilir tüketim, "öbür tüketim davranışlarına oranla çevresel etkileri oldukça az olan tüketim davranışı biçimidir. Norveç Çevre Bakanlığı (1994) tarafından yapılan ve OECD (2002) raporunda yayınlanan tanımlamaya göre ise sürdürülebilir

tüketim, gelecek kuşakların gereksinimlerini dikkate alarak, yaşam döngüsü bakışıyla doğal kaynakların, toksik maddelerin, atık salınımlarının ve çevreyi kirletici maddelerin kullanımını en aza indirgerken temel gereksinimleri karşılayan ve daha iyi bir yaşam kalitesi sunan malların ve hizmetlerin kullanımınıdır (Karalar, Kiracı, 2011:64).

İslam ve Ekolojik Bakış

İslam dininin çevre ile ilgili prensiplerini temel kaynakları olan Kur'an ve sünnette açıkça görmek mümkündür. İslam öncelikle evrende olağanüstü bir düzen ve dengenin olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin Kur'an-ı Kerim'de konu ile ilgili olarak "O, göğü yükseltmiştir. Tartıyı koymuştur" (Rahman 55/7). "...O'nun katında her şey bir ölçüye göredir" (Rad 13/8). "Gökleri yedi kat üzere yaratan O'dur. Rahman'ın bu yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın. Gözünü bir çevir bak, bir çatlak görebilir misin? Bir aksaklık bulmak için gözünü tekrar tekrar çevir bak, ama göz umduğunu bulamayıp bitkin ve yorgun düşer" (Mülk 67/3-4). "Muhakkak ki biz her şeyi bir ölçüyle yarattık" (Kamer 54/49). "Her şeyin hazineleri bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz" (Hicr 15/21). Buyrulmaktadır.

Kur'an'da ekolojik dengeyi gösteren ayetler, âlemin düzenli ve ahenkli yapısı yanında onun bir amaç doğrultusunda yaratıldığına da işaret etmektedir. Nitekim varlıkların belirli bir düzen içinde sürekliliği ancak belirli bir amaç etrafında birleşmesiyle mümkündür. Bunun tam tersi olan düzensizlik, tesadüf ve kaos, alemde hayatın sürekliliğini ortadan kaldırır. Âlemdeki bu dengenin amacı ise, yeryüzündeki varlıkların devamını sağlamaktır. Kur'an, kâinattaki bu denge ile insanın yapısı ve ihtiyaçları arasındaki birebir uyuma da işaret etmektedir. Dolayısıyla birçok ayette bu dengenin insan hizmetine uyumlu bir halde tasarlanması ancak evrendeki varlıklardan faydalanırken düzenin bozulmaması gerektiği vurgulanmıştır (Yıldırım, 2012:77). Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de "Düzeltilmişken yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkarak ve umutla yalvarın. Doğrusu Allah'ın rahmeti iyi davrananlara yakındır. Rahmetinin önünde, müjdeciler olarak rüzgârları gönderen Allah'tır. Rüzgârlar, yağmur yüklü bulutları taşıdığında onu ölü bir memlekete gönderir, su indirir ve onunla her türlü ürünü yetiştiririz..." (Araf 7/56-57) Buyrulmaktadır.

Bu ayetlerde konu ile ilgili olarak dikkat çeken nokta, düzeltilmişken yeryüzünde bozgunculuk yapılmamasıdır. Burada açıklanması gereken iki önemli kavram "ıslah (düzeltme)" ve ifsad (bozgunculuk)'tur. İfsad,

bozgunculuk ve dengesizlik anlamına gelen fesad kelimesinden türemiştir. Varlık ve oluştaki dengeyi bozmak, yozlaşma meydana getirmek anlamına gelmektedir. Bu bozulma hem iç dünyamızda hem de dış dünyada meydana gelebilir (Öztürk, 1991:129). İslah kelimesi ise ifsadın tam tersini ifade etmektedir. Evrendeki ekolojik dengenin korunması ve bozulmaması bu bağlamda değerlendirilmelidir. Nitekim İslam düşüncesine göre bütün kâinat Allah tarafından yaratılmıştır. Bu açıdan kâinat, bütün zenginliği ve canlılığıyla Allah'ın eseri ve sanatıdır. Her şeyin esas maliki de O'dur (Yapıcı, 2011:25). Özel mülkiyet, insanın yeryüzünde halife oluşunun bir sonucu olup, mülkün asıl ve mutlak sahibinin iradesine uygun olarak kullanılması gerekmektedir (Ardoğan, 2012:101).

Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de "Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize O verdi. Bütün yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmişlerdir. Şüphesiz ki bunda aklını kullanan bir toplum için ibretler vardır. Yeryüzünde sizin için yarattığı değişik renklerdeki şeyleri de sizin hizmetinize sunmuştur. Elbette bunda öğüt alan kimseler için ibret vardır. Yine denizden taze et yiyesiniz ve ondan takındığınız süs eşyasını çıkararsınız diye, denizi emrinize veren Allah'tır. Gemilerin denizde suyu yarararak gittiklerini görüyorsun. Lütfundan rızık aramanız ve şükretmeniz için Allah böyle yapmıştır" (Nahl 16/12-14). "O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı" (Bakara 2/29). "Allah, öyle bir Allah'tır ki; gökleri ve yeri yarattı, gökten su indirdi, onunla size rızık olarak çeşitli meyveler çıkardı; emri gereğince denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize verdi, ırmakları da emrinize verdi" (İbrahim 14/32) buyrulmaktadır.

Bu temel prensiple birlikte Kur'an, insanlar ile çevresi arasında kesin bir sınır çizmemekte, bu açıdan, çevreyi insanoğlu tarafından fethedilebilecek ve boyun eğdirebilecek bir düşman olarak değil, aksine onun dünya hayatında ve hatta bir manada nihai kaderinde yer alan hayatının ayrılmaz bir parçası olarak telakki etmektedir (Köroğlu, 2013:229). Dolayısıyla insanoğlu, kıyamete kadar çevresinde kendisine verilmiş olan her şeyi kullanarak ondan faydalanacaktır. Ancak bu maddelerden bir kısmı hemen kullanıma hazır olup, pek çok madde ise işlenmeye ihtiyaç duymaktadır. Ham halde bulunanlar, üretim sürecinden geçirilerek kullanıma uygun hale getirilmektedir. Bu nedenle insan, ihtiyacı olan pek çok şeyi üretmek durumundadır. Ama üretim, aynı zamanda çevreyi tüketme anlamına gelmektedir. Bundan dolayı yalnızca tüketirken değil, üretirken de dikkatli olmak gerekmektedir. Nitekim kâinatta muazzam bir denge bulunmaktadır. Hem üretirken hem de tüketirken bu dengeye zarar verilmemesi esastır (Yapıcı, 2011:23).

Kur'an-ı Kerim, ekolojiyle ilgili olarak beden ve ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyen gereksiz ve aşırı tüketimi de uygun görmemektedir. Ölçülü tüketim, hem insana emanet edilen nimete karşı bir saygı ve hem de nime-tin asıl sahibine yönelik bir şükür göstergesidir. Nitekim beşerî ihtiyaçların belli bir ölçüde tutulmasının, insan sağlığı ve mutluluğu açısından da önemi büyüktür (Yıldırım, 2012:74). Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de "yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz. Zira O (Allah) israf edenleri sevmez" (Araf 7/31) ve "Saçıp savuranlar şeytanların kardeşidir. Şeytan ise, Rabbine karşı çok nan-körlük etmiştir" (İsra 17/ 27) buyrulmakta. Yine En'am suresi 140.ayette de "Allah'ın kendilerine ihsan ettiği rızık, Allah'a iftira ederek, haram sayanlar muhakkak ki maddi ve manevi en büyük zarara uğramışlardır" buyrulmakta ve Allah'ın helal olarak verdiği nimetleri haram saymanın yasaklandığı ve bunun da bir israf olduğu ifade edilmektedir. Bu da göstermektedir ki helali haram, haramı helal yapmak, az da olsa malı yasaklanmış şeylere harcamak, malı tamamen ziyan etmek israf sayıldığı gibi malı meşru bir şekilde fakat ge-reğinde fazla bir şekilde harcamak da israf sayılmaktadır (Yeniçeri, 1996:84).

İslâm'da ekoloji ile ilgili önemli prensiplerden birisi de temizliktir. İslam, temizlik ile iman etme arasında doğrudan bir bağ kurarak ibadetleri de temizlik koşuluna bağlamıştır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de "Ey bürünüp sarınan (Resulüm)! Kalk ve insanları uyar. Sadece Rabbinin büyük tan. El-biselerini tertemiz tut. Kötü şeyleri terket" (Müddesir, 74/1-5) buyrulmak-tadır. Bunun yanı sıra hadis-i şeriflerde manevi temizliğin yanı sıra mekân temizliği üzerinde de durulduğu, çevrenin kirletilmemesinin ve temiz tu-tulmasının emredildiği görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber "Temizlik imanın yarısıdır" (Müslim, Taharet, 1). "Allah, temizdir, temizliği sever" (Tirmîzî, Edep, 41). Yine "İman yetmiş küsur şubedir. En üst şubesi La ila-he, illallah sözü, en aşağısı da yoldan 'eza'yı (rahatsız edici şeyi) kaldırmaktır. Hayâ da imandan bir şubedir" (Müslim, İman:58) ve "Allah, mümine eziyet edilmesini sevmez" (Tirmîzî, Edep:59) buyurmakta ve İslam için temizliğin her açıdan önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Buna ek olarak İslâm, doğal çevrenin yanı sıra çevrenin insan dışındaki sakinleri olarak diğer canlıların korunmasına da büyük önem vermiştir. Bitkiler ve hayvanlar, insanoğlunun faydalanması için sunulmuş olmakla birlikte, insana sınırsız bir özgürlük verilmemiş bu konuda da prensipler ortaya konulmuştur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Yerde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere hepsi sizin gibi ümmetlerdir. Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık..." (En'am 38)

Buyrularak hayvanların da evrendeki dengenin önemli bir parçası olduğu vurgulanmıştır. Yine “Hayvanlarda da elbette sizin için ibretler vardır. Onların karınlarındakinden size içiririz. Onlar da sizin için bir takım faydalar daha vardır. Ayrıca etlerini yersiniz...” (Mü’minun 21) buyrularak da hayvanların insanlar için evrendeki diğer varlıklar da olduğu gibi bir ibret kaynağı olduğu vurgulanmaktadır. Doğal çevrenin ayrılmaz bir parçası olan hayvanların korunması ve onlara iyi davranılması konusunda Hz. Peygamber de , “Merhamet edene Allah da merhamet eder, siz yerdekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin” (Ebu Davud, Edeb, 58; Tirmizi, Birr, 16) buyurmaktadır. Bunun yanı sıra “köpeğe zor şartlarda su veren adamın affedilmesi, kediyi hapsedip açlıktan ölmesine sebep olan kadının cehennemlik olması, (Müslim, Tevbe:49) deveye aşırı yük yükleyip aç bırakan kimsenin azarlanması (Müslim, Libas:106) da İslâm’ın hayvanlara verdiği değeri göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Benzer şekilde İslam, doğal çevrenin diğer bir parçası olan yeşili korumayı ve ağaç dikmeyi de teşvik etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber ağaç dikilmesinin önemini belirtmek üzere “Müslümanlardan bir kimse ağaç dikerse o ağaçtan yenen mahsul mutlaka onun için sadakadır. Yine o ağaçtan çalınan meyve de onun için sadakadır. Vahşi hayvanların yediği de sadakadır. Kuşların yediği de sadakadır. Herkesin ondan yiyip eksilttiği mahsul de onu dikene ait bir sadakadır (Müslim, Müsakat:7, 8, 10). “Kim ağaç dikiminde bulunursa, onun için ağaçtan hâsil olan ürün miktarınca Allah sevap yazar (İbn Hanbel, Müsned 5/514). “Elinizde bir ağaç filizi varsa, kıyamet kopmaya başlasa bile eğer onu dikecek zamanınız varsa mutlaka dikiniz” (İbn Hanbel, Müsned, 5/554, 440) buyurmaktadır.

İslam’ın çevre ile ilgili prensipleri değerlendirildiğinde insanın, varlıklar üzerinde halife kılınmasının gereği olan metafizik sorumluluğun hakkını vererek tabiattaki nizam ve dengeyi ciddiye alması, kendisini merkeze alan bir yaklaşım yerine, onunla bütünleşmesi esastır. Nitekim bu dengeyi gözetmeksizin tüketme içgüdüğü ile hareket eden ve dolayısıyla çevre felaketlerine sebebiyet veren günümüz insanı, vesile olduğu bu yıkımın bedelini ödemektedir. Buna karşın modern insanın bozulan dengeyi çeşitli tedavilerle ayakta tutma çabaları ise oldukça yetersiz kalmaktadır. Teknolojinin baş döndürücü hızı karşısında sadece insan ırkı değil aynı zamanda tüm varlıklar hayatiyetlerini sürdürememe tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle insanoğlu, doğayla ilişkilerinde temel prensipleri yeniden tespit etmek ve aynı zamanda insan-tabiat ilişkilerinde modern yaklaşımlara eleştirel bakabilmek

zorundadır. Ancak bu şekilde çevre sorunlarının bir paradigma sorunu olduğu; kökeninde bir zihniyet, inanç ve ahlâk probleminin yattığı ortaya konulabilir (Yıldırım,2012:97). Bu açıdan konu ile ilgili olarak lokal ve palyatif bir bakış açısı ve yalnızca çevre sorunlarının çözümüne yönelik girişimler yerine İslam'ın ortaya koymuş olduğu prensipler çerçevesinde Batılı perspektiflerin aksine, özgün, başta insanlığın bilinç düzeyinin artırılmasını hedefleyen yeni paradigmlar ortaya konmaya çalışılmalıdır. Nitekim çıkar ve kâr amacı çerçevesinde hareket ederek daha fazla tüketim için aşırı üretimi teşvik eden sistemlerin daha yaşanabilir bir evren umudunu ortadan kaldırmasının önüne geçilmesi için köklü çözümlere ihtiyaç vardır.

Sonuç

İnsan ve doğa ilişkisi, insanlık tarihinin başlangıcından bugüne kadar her zaman üzerinde durulan bir konu olmuştur. İnsan-doğa ilişkisi, başlangıçta herhangi bir tarafın tahakkümüne dayanmayan, öncelikle insanın doğaya bağımlılığını daha sonra ise karşılıklılık ifade eden bir ilişkidir. Ancak Endüstri devrimiyle birlikte başta Batı'da olmak üzere tarım toplumlarının sanayi toplumlarına dönüşmesiyle insanı merkeze alan, insanın mutlak hâkim, belirleyici ve doğa üzerinde yegâne tasarruf sahibi olduğu bir ilişkiye dönüşmüştür.

İnsan-doğa ilişkisinin bu şekilde dönüşümünün arka planında ise Aydınlanma düşüncesi ve beraberinde getirdiği insan merkezli evren anlayışı yatmaktadır. Bu dönemde organik, canlı ve manevi bir evren anlayışı yerine makine tarzındaki bir evren anlayışı hâkim olmuştur. Fizik ve astronomide Copernicus, Galileo ve Newton'un devrimsel buluşları, on yedinci yüzyıldaki bilimsel gelişmeler, Descartes'in Kartezyen felsefesi, Francis Bacon'un araştırma yöntemi bu anlayışın beslendiği temel kaynaklardır.

Bu yeni anlayışla birlikte evrenin merkezine oturan insan, endüstrileşme ve beraberinde getirdiği fabrikalaşma, köyden kente göç ile birlikte de yeni bir yaşam tarzına uyum sağlamak zorunda bırakılmıştır. Kitlesele üretim sonucunda potansiyel tüketiciler olarak kurgulanan bireyler, yaşadıkları toplumun tüketim toplumuna dönüşmesi ile de bu yeni toplumun kültürü olan tüketim kültürünün birer tüketici ferdi haline gelmişlerdir. "Tüketiyorum o halde varım" ve "tüket at" mantığına dayanan bu yeni kültür, bireysel ve toplumsal sorunların yanı sıra ciddi çevre sorunlarına da neden olmaktadır. Üretim esnasında doğal kaynakların sınırsızca ve sorumsuzca tüketilmesi, çevreye kontrolsüzce bırakılan atıklar, atmosferin fabrikalarca kirletilmesi,

ozon tabakasına salınan zararlı gazlar, kirlenilen su kaynakları ve denizler bunlardan sadece bazılarıdır. Bu şekilde her geçen gün bitki ve hayvan türleri yok olmakta, küresel ısınma meydana gelmekte ve dünyanın ekolojik dengesi derinden sarsılmaktadır.

Bu gelişmelerle birlikte bu kötü gidişe dur demek amacıyla yeni bakış açıları ve çözüm önerileri de getirilmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede Aydınlanma düşüncesine getirilen eleştiriler, Einstein'ın görecelilik kuramı, modern fizikçilerin bütüncül ve ekolojik bakış açısı ve sistem teorisi gibi yeni düşünce sistemleri yer almaktadır. Bu bağlamda daha yaşanabilir bir dünya için sürdürülebilir bir tüketim davranışının nasıl olması gerektiğiyle ilgili de dünya çapında girişimler mevcuttur. Ancak bu çalışmalar, büyük ölçüde, insanı ve sürekli kazanmayı merkeze alan bir paradigma ile hareket ederek çevre sorununun asıl müsebbipleri olan gelişmiş ülkelerin perspektiflerinin ürünüdür ve yalnızca söylem düzeyinde kalmaktadır. Dünyanın geri kalan kısmı ise çok daha düşük refah düzeyinde hayatını devam ettirmeye çalışmaktadır, çevre sorunları bu ülkeler ve özellikle 3.dünya için önemli bir gündem ifade etmemektedir.

Yaşadığımız evrenin ayrılmaz bir parçası olması dolayısıyla İslam dini de çevre üzerinde önemle durmuştur. İslam dininin temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Sünnette konu ile ilgili temel prensipleri bulmak mümkündür. İslam'a göre her şey Yüce Allah tarafından yaratılmıştır. Her şeyin esas sahibi O'dur. Çevredeki her şey insanın kullanımına sunulmuş olmakla birlikte insan, çevre üzerinde sınırsız tasarrufta bulunma hakkına sahip değildir. Bu anlamda insan, kendisine verilenin asıl sahibini bilerek O'nun koyduğu sınırlar çerçevesinde hareket etmek zorundadır. Bu anlamda israf ve aşırı tüketim yasaklandığı gibi, helal dairenin dışındaki bir tüketim de yasaklanmıştır. İslam'ın bu konuda önem verdiği bir diğer önemli prensip de temizliktir. İnsanın gerek çevre ile ilgili tasarruflarında gerekse tüketim davranışında hem maddi hem de manevi temizliğe riayet etmesi şarttır. Buna ek olarak İslam, doğal çevreyi insanlarla birlikte paylaşan diğer canlıları da unutmuyarak onların yaratılış hikmetleri üzerinde durmuş ve insanların onlar üzerinde ancak belirlenen sınırlar çerçevesince hareket edebileceğini önemle belirtmiştir.

Dolayısıyla İslam, insan ve doğa arasında bir denge öngörmekte, bu denge bozulmasının insan için felaket olacağını ifade etmektedir. İnsanı içinde yaşadığı evrenin bir parçası olarak görmek ve onun mutlak sahibi gibi hareket etmemesini ifade etmektedir. Aslında İslam toplumları açısından

da böyle bir problem yoktur. Batı hariç dünyanın geri kalanı ve Müslüman toplumlar, ekolojik dengeyi bozan ileri kapitalist toplumların günahlarıyla yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Çevreyle ilgili riskler küresel olduğu için küresel katılımı aşılması zorundadır.

Kaynakça

- ARDOĞAN, R. (2012). Tüketim, Nüfus ve Çevre Sorunları: Orantısız Denklem, 4, 81-106.
- BECK, U. (2011). Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru, (Çev. Kâzım Özdoğan, Bülent Doğan), İstanbul: İthaki Yayınları.
- CAPRA, F. (2014). Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası, (Çev. Mustafa Armağan), İstanbul: İnsan Yayınları.
- CEVİZCİ, A. (2001). On Yedinci Yüzyıl Felsefe Tarihi, Bursa: Asa Yayınları.
- ÇOBAN, A. (2012). Ekolojik Tartışmalar Bakımından Marx'ın Düşüncesinin Değeri, Kurtuluş, 2, 93-104.
- EBU DAVUD, Sünen-i Ebu Davud, (Çev: Hüseyin Kayapınar. Necati Yeniçel), İstanbul: Şamil Yayınları.
- EL MÜSLİM (1978). Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi, (Çev. Ahmed Davudoğlu), İstanbul.
- ET TİRMİZİ (1981). Sünenü't Tirmizi, (Çev: Osman Zeki Mollamehmetoğlu), İstanbul.
- ERTÜRK, H. (2011). "İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı'nın Kullanımı Bağlamında Çevre Etiğinin Önemi", İnsan Hakları (içinde) A. Kadir ÇÜÇEN, Bursa: MKM Yayıncılık.
- FOSTER, J. B. (2002). Savunmasız Gezegen Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi, Ankara: Epos Yayınları.
- GOUVERNEUR, J. (1997). Kapitalist Ekonominin Temelleri-Çağdaş Kapitalizmin Marksist Ekonomik Tahliline Giriş, Ankara: İmge Yayınları.
- GÖRMEZ, K. (1997). Çevre Sorunları ve Türkiye, Ankara.
- GÜL, F. (2013). "İnsan-Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14, 17-21.
- GÜMÜŞÇÜ, O. (2006). Tarihi Coğrafya, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- HARVEY, D. (1999). Postmodernliğin Durumu, (Çeviren: Sungur Savran), İstanbul: Metis Yayınları.
- İBN HANBEL (1978). Müsned-i Ahmed İbn Hanbel, Beyrut.
- İPEK, M. (2014). "İslam Kültürü Açısından Çevre-İnsan İlişkisi Üzerine", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 14(3), 227-240.
- KARAKEHYA, N. (2013). Tüketim Toplumu'nun Çevresel Etkileri, International Conference on Eurasian Economies, 778-782.
- KARALAR, R., KİRACI, H. (2011). "Çevresel Sorunlara Karşı Bir Çözüm Önerisi Olarak Sürdürülebilir Tüketim Düşüncesi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 63-76.
- KASAPOĞLU, M. A. (1997). "Çevresel Davranış Modeli", Amme İdaresi Dergisi, 30(2), 19-29.
- KÖROĞLU, C. Z. (2012). Tüketim Kültürü ve Din, G.Ü Yayınları.

- KÖROĞLU, C. Z. (2013). "Tüketim Kültürü ve Çevre: İslâm Perspektifinden Bir Değerlendirme", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(14), 217-232.
- MALTAŞ, A. (2015). "Ekoloji Ekseninde İnsan-Doğa İlişkisi ve Özne Sorunu", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(29):1-8.
- MARX, K. (1993). 1844 El Yazmaları, Çev. K. Somer, Ankara: Sol Yayınları.
- MARX, K. (2010). *Kapital*, Çev. M. Seli, N. Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap.
- ÖZERKEMEN, N. (2002). "İnsan Merkezli Çevre Anlayışından Doğa Merkezli Çevre Anlayışına", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 42,1-2,167-185.
- PONTING, C. (2000). *Dünyanın Yeşil Tarihi*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- TUNA, M. (2000). Çevresel Sorunların Küreselleşmesi. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi* 1(2),1-16.
- TUNA, M. (2001). "Çevre Sosyolojisinde Toplumsal Kurgusal Model", *Mülkiye*, XXV (229), 229-243.
- PLUMWOOD, V. (2004). *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*, Çev. Başak Ertür, İstanbul: Metis Yayınları.
- ÖZTÜRK, Y. N. (1991). *Kur'an'ın Temel Kavramları*, İstanbul.
- ÜNDER, H. (1996). *Çevre Felsefesi*, Ankara: Doruk Yayınları.
- WALLERSTEIN, I. (2002). *Tarihsel Kapitalizm*, (Çev. N. Alpay) İstanbul: Metis Yayınları.
- YAPICI, S. (2011). *İslam, İnsan ve Çevre*, Ankara: Anıl Matbaacılık.
- YAYLI, H. (2006). "Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye: Yeni Bir İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu", *Sosyoloji Konferansları Dergisi, Istanbul Journal of Sociological Studies*, 34,67-82.
- YAZGAN, Ç.Ü. (2010). "Tarihi Süreçte Toplum-Çevre İlişkileri Ve Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı", *e-Journal of New World Sciences Academy*, 5(1),227-244.
- YENİÇERİ, C. (1996). *İslam Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, İstanbul: M.Ü.İ.F. Yayınları.
- YILDIRIM, Z. (2012). *Kur'an ve Çevre Sorunları*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 38, 67-100.